

EWA RASZEJA-TOBIASZ

Instytut Ekonomiki Rolnej

Warszawa

MIEJSCE ROLNICTWA W EKONOMICE KRAJÓW ROZWINIĘTYCH GOSPODARCZO

Szybki rozwój nauki oraz wielki postęp w dziedzinie technologii produkcji przyczynia się do zmiany miejsca rolnictwa w całokształcie życia gospodarczego kraju. W społeczeństwie współczesnym, w warunkach dokonującego się społecznego podziału pracy, ścisłego powiązania wszystkich ogniw gospodarki narodowej, trudno jest wyodrębnić rolnictwo z całokształtu życia gospodarczego. Potrzeby rolników wykraczają daleko poza granice gospodarstw rolnych.

Na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia wartość środków obrotowych w rolnictwie uprzemysłowionych krajów Północno-Zachodniej Europy¹ wzrosła o około 50%. Najpoważniejszy wzrost zanotować należy w dziedzinie pasz i paliw. Na drugim miejscu znajdują się nawozy mineralne i środki ochrony roślin.

Poważny wzrost nakładów inwestycyjnych, wielki postęp w dziedzinie mechanizacji rolnictwa, umożliwia uzyskanie wyższej produkcji mimo postępującego odpływu siły roboczej ze wsi. Wystarczy przypomnieć, że w omawianym okresie nastąpił w krajach Północno-Zachodniej Europy wzrost produkcji globalnej rolnictwa o 27%, przy równoczesnym zmniejszeniu się liczby osób zawodowo-czynnych w rolnictwie o ponad 20%. Odpływ ludności do zajęć pozarolniczych, przy równoczesnym zmniejszeniu się liczby osób zawodowo-czynnych w rolnictwie, świadczy o wydajności pracy. Szybki wzrost wydajności pracy w ostatnich latach przypisać należy, z jednej strony, przesunięciu pracowników do zajęć charakteryzujących się wyższą wydajnością pracy, z drugiej strony — konsekwencją ogólnego postępu w dziedzinie nauki i technologii.

Wielostronny proces ewolucji znaczenia rolnictwa w ekonomice krajów rozwiniętych gospodarczo ilustrujemy na przykładzie państw członkowskich Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej zwanej w skrócie Wspólnym Rynkiem². Wybór krajów Wspólnego Rynku w poszukiwaniu pra-

¹ Pod pojęciem „Północno-Zachodniej Europy” rozumiane są następujące kraje: Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, NRF, Irlandia, Holandia, Norwegia, Szwecja, Szwajcaria i Wielka Brytania.

² Belgia, Luksemburg, Holandia, Francja, NRF, Włochy.

widłowości rozwoju rolnictwa w ekonomice krajów rozwiniętych gospodarczo pozwala na przeprowadzenie analizy metodą porównawczą. Istotne bowiem rozbieżności w poziomie ogólnego rozwoju gospodarczego Beneluxu, Niemiec Zachodnich, Francji i Włoch umożliwiają widzenie szczególnych cech rolnictwa w warunkach silnego uprzemysłowienia.

W przedstawionym doniesieniu zostaną omówione trzy dziedziny wzajemnie na siebie oddziaływające, a w konsekwencji przyczyniające się do określenia miejsca rolnictwa w ekonomice danego kraju, a mianowicie udział rolnictwa w wyżywieniu kraju, w zatrudnieniu i w handlu zagranicznym.

Udział rolnictwa w wyżywieniu kraju

Jednym z mierników określających udział rolnictwa w bezpośrednim wyżywieniu kraju jest poziom i jakość odżywiania się ludności.

Typy odżywiania w omawianych sześciu krajach posłużyć mogą jako ilustracja znanej tezy, że o charakterze spożycia decyduje przede wszystkim wysokość kształtowania się dochodów ludności oraz warunki środowiska naturalnego.

Tabela 1

Spożycie podstawowych artykułów rolniczych
(ilość kalorii dziennie)^a

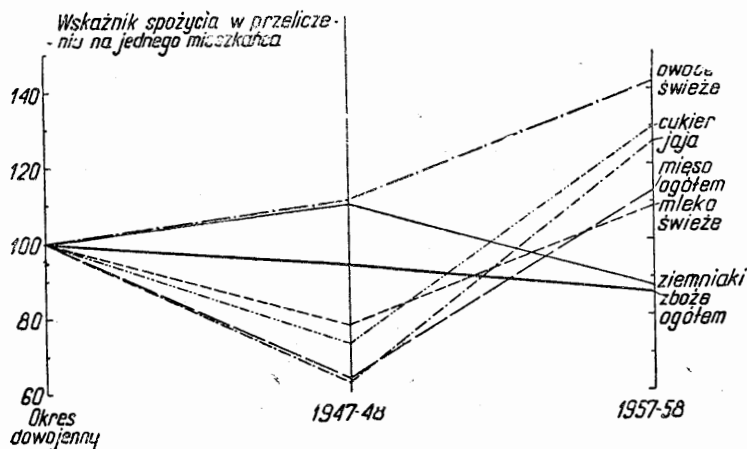
Wyszczególnienie	Belgia	Holandia	Francja	Niemcy Zachodnie	Włochy
Zbożowe	895	834	1 091	888	1 359
Okopowe	282	172	191	286	101
Cukier	340	459	323	313	204
Warzywa i owoce	120	107	144	158	183
Mięso, ryby, jaja	456	337	447	400	169
Mleko	262	381	277	298	167
Tłuszcze	533	611	418	606	377
Ogółem	2 888	2 901	2 891	2 949	2 560

^a Production Yearbook XIV FAO Rome 1960 (dane za lata 1958/1959).

Belgia i Holandia zaliczone być mogą do typu diety charakterystycznej dla zamożnych społeczeństw północno-europejskich. Cechuje je bowiem, w przeciwieństwie do „diety południowej” (Włochy), wysoka kaloryczność spożycia, stosunkowo niski udział produktów zbożowych przy wysokim spożyciu produktów pochodzenia zwierzęcego. Stanowisko pośrednie zajmują kraje centralne (Francja i Niemcy). Niemcy wyróżniają się wysokim spożyciem ziemniaków (ponad 150 kg na 1 mieszkańca). Należy mieć jednak na uwadze, że blisko dwu- i półkrotnie niższe spożycie produktów białkowych pochodzenia zwierzęcego we Włoszech tłumaczyć należy nie tylko tradycjami spożycia społeczeństwa, lecz przede wszystkim poziomem dobrobytu ludności.

Badając kierunek zmian w omawianej dziedzinie na przestrzeni ostatniego dwudziestolecia, zanotować należy we wszystkich krajach

wzrost w racji żywnościowej udziału produktów białkowych pochodzenia zwierzęcego, cukru oraz warzyw i owoców, natomiast spadek udziału produktów objętościowych (zboże, ziemniaki). (Rys. 1).

Rys. 1. Zmiany w strukturze spożycia (Kraje Wspólnego Rynku łącznie)

Tabela 2

Tendencje rozwojowe spożycia po drugiej wojnie światowej
(okres przedwojenny = 100)^a

Wyszczególnienie	Belgia	Holandia	Francja	Niemcy Zachodnie	Włochy
Zboża	81,6	82,3	92,0	82,0	87,3
Okopowe	94,3	77,1	69,5	80,4	144,3
Cukier	121,4	135,4	125,7	111,8	242,9
Warzywa i owoce	148,1	112,7	114,3	162,9	220,5
Mleko	144,8	105,3	131,9	99,7	144,0
Tłuszcze	115,4	122,4	110,6	118,8	133,2
Mięso, ryby i jaja	127,4	132,7	120,8	104,7	117,4

^a Przeliczenia własne na podstawie Agricultural and Food Statistics OEEC Statistical Bulletins, Paryż 1959 (dane dla lat 1957/1958).

W krajach rozwiniętych gospodarczo, wraz ze wzrostem realnych dochodów ludności, zarysowuje się wyraźnie zjawisko selektywnej elastyczności dochodowej popytu. Dla przykładu w spożyciu mięsa szczególnie wysokie wskaźniki osiąga wołowina, natomiast cielecina wypierana jest przez drób. W omawianych krajach spożycie mleka zdaje się osiągać obecnie stan pełnego nasycenia. W Holandii, będącej jednym z najpoważniejszych konsumentów mleka w Europie, spożycie na 1 mieszkańca uległo zmniejszeniu. Zanotować równocześnie należy wzrost spożycia wysoko gatunkowych serów oraz tłuszczów.

W badanych krajach obserwujemy zjawisko stałego wzrostu rozpiętości między cenami płaconymi producentom-rolnikom, a cenami w aparacie dystrybucyjnym. Wzrost cen w aparacie dystrybucyjnym związany

Tabela 3

Samowystarczalność w zakresie podstawowych produktów rolniczych

(w odsetkach)^aA — okres przedwojenny^b, B — lata 1956/57 — 1959/60^c

Kraj	Zboża						Cukier		Owoce i orzechy		Warzywa		Mięso		Jaja		Tłuszcze ogółem (bez masła)		Masło	
	chlebowe		paszowe																	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Belgia—Luksemburg	45	65	36	30	90	109	41	57	93	101	93	96	106	110	19	22	94	96		
Holandia	62	42	29	29	84	89	68	72	144	151	109	125	169	242	30	21	170	179		
Francja	99	104	88	103	87	95	54	58	99	98	99	100	97	96	25	40	101	99		
Niemcy	77	79	80	68	49	81	82	51	92	78	93	89	90	56	40	31	96	92		
Włochy	94	104	93	82	100	105	130	133	113	116	93	84	98	84	71	65	98	82		
Wspólny Rynek	86	91	77	76	75	92	89	82	102	103	96	95	101	90	41	48	104	98		

^a Agricultural and Food Statistics OEEC. Statistical Bulletins. Paryż 1959; Statistical Bulletins. Agricultural, Paryż 1961.^b Benelux — lata 1936—1938; Francja, Włochy — lata 1934—1938; przeliczenie dla terenu NRF — lata 1935—1938.^c Dla owoców i warzyw — dane dla lat 1956/1957 — 1957/1958.

jest z wprowadzeniem nowych rodzajów produktów żywnościowych, z coraz lepszym ich przygotowaniem do bezpośredniej konsumpcji. Poważny postęp w przetwórstwie żywności, wyrażający się w procesie dalszego uszlachetniania produktu, przygotowania go do bezpośredniej konsumpcji (porcjowanie), ogranicza w pewnym sensie tempo zapotrzebowania na produkty rolne w wyrażeniu ilościowym. Odbiorcą zatem wyższe cen na produkty żywnościowe, płacone przez konsumentów, jest przede wszystkim handel w wyniku rosnących kosztów pośrednictwa, natomiast dochody rolników nie ulegają żadnej zmianie.

Na uwagę zasługuje także określenie udziału produktów żywnościowych w spożyciu osobistym ludności. Wspomniany wskaźnik charakteryzuje w pewnym stopniu poziom rozwoju gospodarczego kraju. We wczesnych okresach rozwoju gospodarczego wydatki na żywność kształtują się w granicach 50—60%. Badania ankietowe przeprowadzone przez Międzynarodową Organizację Pracy informują, że w krajach wysoko uprzemysłowionych (Belgia, Holandia, NRF) udział wydatków na żywność kształtuje się na poziomie 30—35%. Procent ten jest wyższy we Włoszech, waha się bowiem w granicach 40—50%.

Politykę rolną wielu państw cechuje dążenie do osiągnięcia pokrycia potrzeb rynku żywnościowego z produkcji krajowej. W badanych krajach samowystarczalność w dziedzinie podstawowych artykułów spożywczych wzrosła w porównaniu z okresem przedwojennym, jakkolwiek zanotować należy pewne odstępstwo od powyżej sformułowanego stwierdzenia. Dotyczy ono w szczególności mięsa wołowego oraz jaj, których spożycie wzrasta szybciej od produkcji. Wzrost spożycia tych ostatnich tłumaczyć należy, między innymi, dążeniem do oszczędności czasu dzięki łatwości przygotowania potraw z jaj (tabela 3).

W chwili obecnej kraje Wspólnego Rynku pokrywają około 87% potrzeb z produkcji własnej. Dla szeregu produktów, z wyjątkiem zbóż pastewnych, tłuszczów (wyłączając masło), owoców (w szczególności południowych), pokrycie z rezerw własnych jest nieco wyższe lub równe zapotrzebowaniu.

Współzależność między liczbą mieszkańców i powierzchnią użytkowaną rolniczo na przestrzeni ostatnich lat pięćdziesięciu ilustruje tabela 4.

Tabela 4

Ilość użytków rolnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca i jedną osobę zawodowo-czynną w rolnictwie

Lata	Belgia		Holandia		Francja		NRF		Włochy	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
1910	0,26	2,44	0,36	3,43	0,98	4,17	.	.	0,63	2,42
1920	.	.	0,32	3,51	1,02	4,41	.	.	0,54	2,04
1930	0,23	2,91	0,28	3,45	0,94	5,40	.	.	0,52	2,44
1946	0,22	4,42	0,23	2,90	0,94	5,01	0,30	2,64	.	.
1958	0,19	5,05	0,21	4,78	0,83	7,27	0,28	3,47	0,43	3,39

A — użytki rolne w ha na 1 mieszkańca

B — użytki rolne w ha na 1 osobę zawodowo-czynną w rolnictwie.

Belgia i Holandia są krajami o najwyższej gęstości zaludnienia w Europie, w których przypada zaledwie jedna piąta hektara ziemi użytkowanej rolniczo na jednego mieszkańca. Mimo to Holandia osiągnęła pełną samowystarczalność aprowizacyjną (eksport produktów pochodzenia rolniczego w wyrażeniu wartościowym jest wyższy od importu). Oznacza to, że w warunkach intensywnej gospodarki powierzchnia 0,21 ha jest w pełni wystarczającą dla produkcji żywności na jedną osobę (przy wysokiej kaloryczności i wysokim udziale produktów pochodzenia zwierzęcego w spożyciu). Z drugiej strony mniej intensywne rolnictwo francuskie dysponuje czterokrotnie wyższą powierzchnią ziemi użytkowanej rolniczo w przeliczeniu na jednego mieszkańca, a w obrotach artykułami żywnościowymi posiada saldo ujemne¹.

Zmiany strukturalne w produkcji globalnej rolnictwa, pośrednio oddziałujące na spożycie i samowystarczalność badanych państw przedstawia tabela 5.

Tabela 5

Produkcja roślinna i zwierzęca
(w procentach, ceny niezmiennie)

Lata		Belgia	Holandia	Francja	NRF	Włochy
1950—1954	R	34,5	32,9	39,3	31,0	62,9
	Z	65,5	67,1	60,7	69,0	37,1
1955—1959	R	34,1	29,8	36,0	28,2	64,5
	Z	65,9	70,2	64,0	71,8	35,5

R — produkcja roślinna

Z — produkcja zwierzęca

Wysoki udział produkcji roślinnej we Włoszech przypisać należy przede wszystkim rosnącemu popytowi rynkowemu na owoce południowe (około 1/3 wartości produkcji roślinnej).

W czterech badanych krajach Północno-Zachodniej Europy wartość produktów pochodzenia zwierzęcego przekracza 60% produkcji globalnej rolnictwa. Malejący udział produkcji roślinnej przypisać należy, między innymi, zmniejszającemu się udziałowi zbóż i ziemniaków w bezpośredniej konsumpcji ludności. Na uwagę zasługuje szacunek ilości zbóż i ziemniaków przeznaczanych na spasanie inwentarzem (tabela 6)².

Na przestrzeni ostatnich lat poważnie wzrosła ilość importowanych pasz. Wskaźnik pasz importowanych w krajach Wspólnego Rynku (łącznie) przy przyjęciu lat 1952/1953—1955/1956 za 100 przedstawia się następująco:

1952/53	82	1956/57	130
1953/54	87	1957/58	132
1954/55	96	1958/59	139
1955/56	106	1959/60	160

¹ Szczegółowe omówienie problemu samowystarczalności krajów Wspólnego Rynku znaleźć można w artykule St. Królikowskiego pt. „Problemy integracji rolnictwa we Wspólnym Rynku”. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 6, 1960.

² Szacunek Sekretariatu Europejskiej Komisji Gospodarczej. Towards a capital intensive agriculture. Genewa 1961.

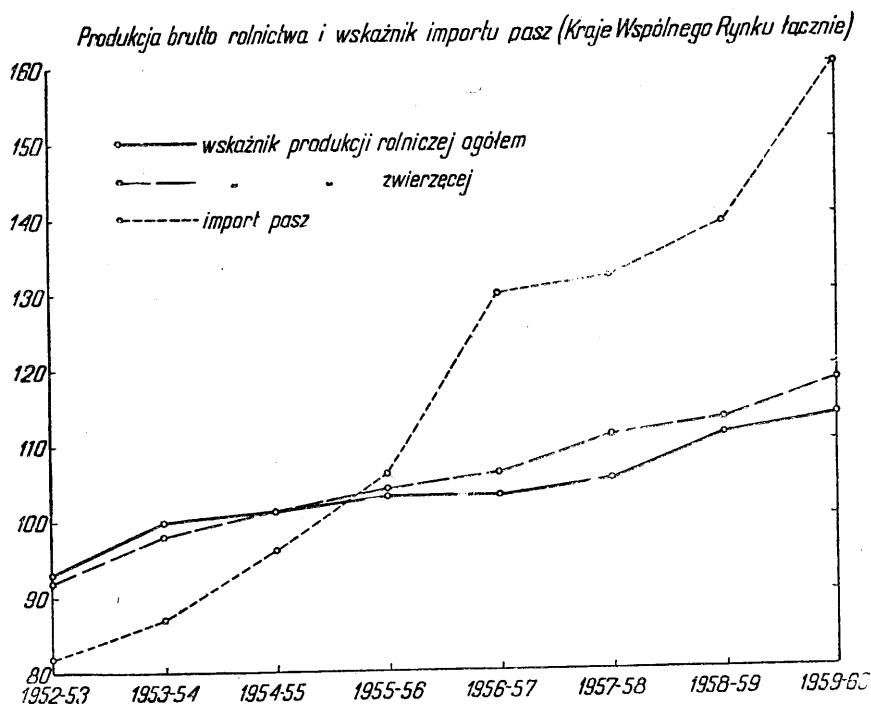
Tabela 6

Zboża i ziemniaki przeznaczone na pasze
(% w stosunku do produkcji globalnej)^a

Średnia dla lat	Belgia	Holandia	Francja	NRF	Włochy
Zboża (łącznie)					
1952/53—1955/56	48	66	39	51	20
1956/57—1959/60	45	64	48	52	25
Ziemniaki					
1952/53—1955/56	26	27	38	44	8
1956/57—1959/60	13	23	43	47	12

^a Statistical Bulletins Agriculture. OEEC, Paryż 1961.

Wysokie nakłady na produkcję hodowlaną utwierdzają w przekonaniu o stale rosnącym udziale produkcji zwierzęcej w produkcji globalnej krajów wysoko uprzemysłowionych.

Rys. 2

Na uwagę zasługuje rosnący udział pasz importowanych w nakładach bieżących. Dla przykładu, w Belgii nakłady bieżące w cenach niezmiennych w omawianych dwóch okresach kształtowały się dla pasz pocho-

dzenia krajowego odpowiednio 21,9 i 17,5%, natomiast udział importu wzrósł z 29,0 do 35,8%.

Tabela 7

Udział procentowy pasz w nakładach bieżących^a

Lata	Belgia	Holandia	NRF	Włochy ^b
1950/1954	46,6	50,0	21,0	27,5
1955/1959	54,9	57,3	29,0	31,9

^a Szacunek Sekretariatu Europejskiej Komisji Gospodarczej. Towards a capital intensive agriculture. Genewa 1961.

^b Dane z roku 1951/1954.

Udział rolnictwa w zatrudnieniu ludności

Proces odchodzenia ludności od zajęć rolniczych obserwujemy na terenie całej Europy. Nasilenie tego zjawiska wiąże się jednak z mniejszymi lub większymi rozmiarami inwestycji w poszczególnych krajach. Postęp w dziedzinie technologii produkcji i wychodźstwo ludności do miast, to procesy ściśle ze sobą powiązane. Wzrost wydajności pracy czyni możliwym zmniejszenie udziału ludności zawodowo czynnej w rolnictwie. Niższe zarobki w rolnictwie powodują migracje ze wsi do miasta, zmniejszona ilość rąk roboczych zmusza do mechanizacji.

Tabela 8

Procentowy udział ludności pracującej w rolnictwie w stosunku do ogólnej liczby ludności zawodowo-czynnej

Rok	Belgia i Luksemburg	Holandia	Francja	NRF	Włochy
1910 ^a	22,4	23,7	42,7	34,9	55,0
1920 ^b	15,2	22,9	41,5	29,0	55,0
1930 ^c	16,9	20,6	35,7	22,9	46,8
1947 ^d	12,1	19,9	36,5	30,0	.
1953 ^e	10,6	13,3	27,1	21,0	39,7
1958	10,0	11,3	25,8	15,4	32,5

^a Holandia — rok 1909; Francja — 1906; teren całych Niemiec — 1907, Włochy — 1911.

^b Belgia i Luksemburg, Francja, Włochy — rok 1921; teren całych Niemiec.

^c Teren całych Niemiec — rok 1930, Włochy — rok 1931.

^d Dotyczy tylko Belgii, Francja — rok 1946.

^e Włochy — rok 1955.

Źródła: Annuaire des Statistiques du Travail. ILO. Genewa (Roczniki 1938, 1949/1950, 1951—1959).

Annuaire Statistique, Statistique de la France. Paryż (Roczniki 1910, 1920, 1926, 1930).

Annuaire Statistique de la Belgique et du Congo Belge. Institut Nationale de Statistique. Bruksela (Rocznik 1958).

Economic Survey of Europe in 1958. United Nations. Genewa 1959.

Tabela 9

Tempo zmian liczby osób zawodowo czynnych ogółem w rolnictwie^a

Kraj	Okres	Liczba osób zawodowo czynnych (w tys.)							Średnio roczne tempo zmian w procentach	
		ogółem		w rolnictwie			ogółem zawo- dowo czynni	zawodowo czynni w rolnictwie		
		początek	koniec okresu	początek	koniec okresu					
Belgia	1900—1930	2961	3750	702	637	+0,89	—0,31			
	1951—1959	3481	3473	423 ^b	264	—0,029	—3,13			
Holandia	1910—1930	2262	3185	618	655	+2,04	+0,39			
	1950—1959	3866 ^b	4241	529 ^b	482	+0,81	—1,48			
Francja	1910—1931	20721	21611	8355	7704	+0,20	—0,62			
	1950—1959	.	18653 ^c	5213 ^d	4609	.	—2,32			
NRF	1910—1939 ^e	28199	34616	9858	8984	+0,78	—0,31			
	1950—1958	22074	24647	5113	3785	+1,46	—3,25			
Włochy	1911—1938	16402	18754	9026	8812	+0,53	—0,09			
	1951—1959	20671	21302	8261	6370	+0,38	—2,85			

^a Zestawienie na podstawie statystyk narodowych. Production Yearbook, FAO, t. 14, Rome 1960. Economic Survey of Europe in 1958, Genewa 1959.

^b Dane dla roku 1947.

^c Dane dla roku 1953.

^d Dane dla roku 1954.

^e Dotyczy terenu Niemiec w granicach 1939 roku.

Jest rzeczą powszechnie wiadomą, że w krajach rozwiniętych gospodarczo udział ludności pracującej w rolnictwie w stosunku do ogólnej liczby ludności zawodowo czynnej jest niewielki. Na uwagę jednak zasługują okoliczności, w jakich dokonują się zmiany w strukturze gospodarczej kraju. Z jednej strony, obserwujemy proces zmniejszania się względnej roli rolnictwa w zawodowej strukturze kraju, w wyniku rozbudowy innych działów gospodarki narodowej, z drugiej strony zachodzi proces zmniejszania się absolutnej liczby zatrudnionych w rolnictwie, jako nieodzownego warunku wzrostu wydajności pracy osób pozostających w rolnictwie.

W badanych krajach absolutną liczbę osób zatrudnionych w rolnictwie w pierwszym trzydziestoleciu bieżącego stulecia cechowała względna stabilność. W ostatnim dziesięcioleciu natomiast, wraz z rozwojem poza rolniczych działów gospodarki narodowej, zanotować należy znacznie szybsze roczne tempo zmian absolutnej liczby osób zawodowo czynnych w rolnictwie (tabela 9).

Tempo zmian absolutnej liczby ludności zawodowo czynnej w rolnictwie jest zróżnicowane dla poszczególnych grup mieszkańców wsi. Poglądy w wspomnianej sprawie są na ogół zgodne.

Najwyższą dynamikę wychodźstwa obserwujemy:

- a) wśród pracowników najemnych zatrudnionych całkowicie lub częściowo w gospodarstwach rodzinnych,
- b) wśród członków rodzin zatrudnionych częściowo w gospodarstwie i posiadających małe perspektywy samodzielnego prowadzenia gospodarstwa.

Tabela 10

Tempo zmian liczby mężczyzn zawodowo czynnych w rolnictwie
(w odsetkach)^a

Lata	NRF		Francja		Włochy	
	osoby pracujące we własnym gospodarstwie	pracownicy najemni	osoby pracujące we własnym gospodarstwie	pracownicy najemni	osoby pracujące we własnym gospodarstwie	pracownicy najemni
	1946 = 100		1936 = 100		1936 = 100	
1950 ^b	77,9	240,0	91,6	149,8	90,8	107,5
1957 ^c	72,9	123,3	74,1	70,7	82,5	77,1
1958 ^d	72,1	128,6	102,0	67,7	79,6	74,5

^a Zestawiono na podstawie statystyk narodowych

^b Francja — 1946; Włochy — 1951

^c Francja — 1954; Włochy — 1957

^d Francja — 1957

Obie wspomniane grupy poszukują zatrudnienia poza rolnictwem. Są to na ogół ludzie młodzi, rekrutujący się prawdopodobnie z najbardziej przedsiębiorczych przedstawicieli społeczności wiejskiej.

Pewną ilustracją powyższego zagadnienia mogą być dane przedstawione w tabeli 10.

Szybszy proces przechodzenia pracowników najemnych w rolnictwie do innych działów gospodarki narodowej zanotować można w większości krajów europejskich. Obserwujemy zatem proces odpływu ludności do zajęć pozarolniczych przy równoczesnym wzroście udziału pracochłonnej gałęzi gospodarki rolnej, jaką jest hodowla. Nakłady pracy ludzkiej maleją, przy równocześnie szybko postępującej mechanizacji prac w gospodarstwach.

Tabela 11

Wskaźnik nakładów pracy w rolnictwie^a

Lata	Belgia	Holandia	Francja	NRF	Włochy
1950	115	107	107	118	105
1951	111	105	105	114	104
1952	105	104	103	110	102
1953	103	102	102	105	101
1954	100	100	100	100	100
1955	97	93	98	95	99
1956	92	96	97	90	97
1957	88	94	95	86	96
1958	86	93	93	82	94
1959	83	91	92	79	93

^a Szacunki przeprowadzone przez FAO/ECE. Towards a capital intensive agriculture. Genewa 1961. Autorzy wprowadzają jednostkę człowieko-rok, obliczenia dokonano dla pracowników (członków rodzin) i najemnych.

Udział rolnictwa w obrotach międzynarodowych

Jednym z ważniejszych wskaźników stosowanych przy ocenie warunków i efektów handlu zagranicznego jest udział procentowy poszczególnych grup towarowych w strukturze importu i eksportu. W krajach rozwiniętych gospodarczo zaobserwować można na przestrzeni ostatnich lat pięćdziesięciu istotne przesunięcia w udziale importu i eksportu artykułów pochodzenia rolniczego (tabela 12).

W minionym czterdziestoleciu wzrosła wartość importowanych artykułów pochodzenia rolniczego, natomiast zmniejszeniu uległ ich procentowy udział w całokształcie obrotów. Nieznaczny wzrost udziału importu artykułów rolno-spożywczych zanotować można we Francji. Zmiany natomiast nastąpiły w strukturze towarowej importu artykułów rolniczych. Produkty zbożowe, które stanowiły najpoważniejszy udział w imporcie, uległy ograniczeniu, wzrosły natomiast dostawy owoców i napojów. Pewną ilustracją powyższego stwierdzenia może być zestawienie wielkości importu lub eksportu netto w kg na jednego mieszkańca (tabela 13).

Poważnie wzrósł w strukturze importu udział owoców. Tak na przykład we Francji owoce i warzywa w całokształcie importu produktów rolnych

Tabela 12

Import artykułów pochodzenia rolniczego w całokształcie importu
(w mln dol.)^a

Kraj	1913 ^b	1950—1953 ^c	1956—1959 ^d
Belgia—Luksemburg	32,3	22,8	17,1
Holandia	34,3	23,0	19,6
Francja	26,9	31,6	29,3
NRF		42,3	32,9
Włochy	24,0	21,9	20,6

^a Zastrzec się należy, że próba porównań wartości importu i eksportu artykułów pochodzenia rolniczego w całokształcie obrotów międzynarodowych w 1913 roku z średnią dla lat 1956/1959 informuje tylko o rzędzie wielkości zmian. W minionym czterdziestoleciu zaszły bowiem istotne zmiany w układzie cen na rynkach światowych. Bardziej miarodajne natomiast są porównania procentowego udziału wartości eksportu i importu pomiędzy poszczególnymi krajami w roku 1913, w latach 1950/1953 i 1956/1959.

^b Przyjęto szacunek P. Lamartine Yates. Forty years of foreign trade. Londyn 1959.

^c Agricultural and Food Statistics OEEC. Statistical Bulletins. Paryż 1959.

^d Statistical Bulletins, Agriculture OEEC. Paryż 1961.

Tabela 13

Zboża łącznie
(import —; eksport + w kg na 1 mieszkańca)^a

Kraj	1910	1930	1939	1945	1950	1957	1958
Belgia—							
—Luksemburga	—313,9	—295,0	—279,2	—166,1	—171,6	—179,5	—167,7
Holandia ^a	—284,4	—358,5	—212,2	—77,1	—170,1	—247,2	—249,1
Francja	—55,3	—31,0	—25,3	—67,2	+0,4	+48,9	+23,2
NPF					—53,9	—90,5	—77,8
Włochy	—59,6	—67,4	—18,9	—36,5	—27,9	—6,8	—8,9

^a Przeliczenia własne na podstawie oficjalnych danych statystycznych poszczególnych państw.

^b Wysoki import zbóż łącznie w przeliczeniu na jednego mieszkańca w Belgii i Holandii tłumaczyć należy poważnym importem zbóż paszowych. Dla przykładu, Holandia w latach 1909—1913 importowała dwukrotnie większą ilość zbóż paszowych niż wynosiła jej produkcja krajowa, a w okresie 1934—1938 prawie trzykrotnie wyższą.

(w wyrażeniu wartościowym) sięgają blisko 25%, w Belgii — 18%, NRF — 26,5%.

Podobnie zanotować należy przesunięcia w udziale oraz strukturze eksportu artykułów pochodzenia rolniczego. W krajach rozwiniętych gospodarczo na przestrzeni ostatniego pięćdziesięciolecia eksport produktów

Tabela 14

Owoce (import —; eksport + w kg na 1 mieszkańca) ^a							
Kraj	1910	1930	1939	1945	1950	1957	1958
Belgia—							
Luksemburg	—3,7	—12,0	—17,5	—13,7	—15,3	—22,3	—23,2
Holandia	—6,6	—12,9	—15,0	—2,0	—6,3	—14,3	—14,2
Francja	—3,2	—5,9	—11,9	—3,1	—16,0	—27,0	—23,5
NRF					—12,3	—30,2	—33,9
Włochy	+11,6	+10,9	+9,1	+2,7	+9,6	+22,9	+16,8

^a Przeliczenia własne na podstawie oficjalnych danych statystycznych poszczególnych państw.

rolniczych w całokształcie obrotów międzynarodowych uległ względnemu ograniczeniu, natomiast w liczbach absolutnych cechuje go tendencja rosnąca.

Tabela 15

Eksport artykułów pochodzenia rolniczego w całokształcie eksportu
(w mln dol.)

Kraj	1913 ^a	1950—1953 ^b	1956—1959 ^c
Belgia	14,3	6,6	5,5
Holandia	39,2	40,0	33,2
Francja	14,1	14,5	14,6
NRF		3,0	2,8
Włochy	31,8	34,0	22,4

^a Przyjęto szacunek P. Lamartine Yates — Forty years of foreign trade. Londyn 1959.

^b Agricultural and Food Statistics OEEC. Statistical Bulletins. Paryż 1959.

^c Statistical Bulletins Agriculture. OEEC. Paryż 1961.

Z sześciu badanych państw eksport rolny posiada istotne znaczenie w ekonomice Holandii (33%) i Włoch (23%). Holandia pozostaje nadal jednym z najpoważniejszych eksporterów produktów pochodzenia zwierzęcego, stanowiących blisko połowę w całokształcie wartości eksportu produktów rolnych.

Owoce i warzywa w włoskim eksporcie produktów pochodzenia rolniczego stanowią około 65%. Proces specjalizacji eksportu włoskiego posiada tendencje dalszego pogłębiania się. Francja natomiast jest nadal eksporterem pszenicy, cukru i napojów.

Badając zmiany w strukturze eksportu artykułów pochodzenia rolniczego, stwierdzić należy w ostatnim pięćdziesięcioleciu poważne zmniejszenie udziału zbóż i tłuszczów, co z kolei powoduje wzrost pozostałych

Tabela 16

Różnica wartości importu i eksportu towarów rolniczo-spożywczych
(w mln dol.)

Kraj	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Belgia	-395,9	-422,9	-361,5	-405,7	-363,6	-402,6	-407,3	-360,0	-398,6
Holandia	+148,6	+352,9	+303,1	+237,2	+319,1	+296,7	+251,0	+312,2	+371,0
Francja	-697,5	-802,9	-807,0	-716,5	-590,6	-981,0	-849,3	-998,0	-761,1
NRF	-1372,9	-1424,9	-1358,1	-1662,2	-1742,3	-2082,8	-2278,1	-2113,5	-2405,5
Włochy	-158,8	-152,4	-123,0	-3,8	-112,5	-141,3	-45,6	-129,7	-141,5

Tabela 17

Import żywności w przeliczeniu na jednego mieszkańca
(w dolarach)

Kraj	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Belgia	65,1	62,0	54,8	58,0	55,0	62,1	60,7	58,3	62,0
Holandia	60,8	45,1	49,8	62,5	60,0	65,5	69,7	64,9	71,1
Francja	30,7	31,4	30,7	32,3	32,0	38,6	37,8	38,6	32,8
NRF	31,0	34,4	30,3	36,4	38,6	45,7	48,7	43,1	48,6
Włochy	10,8	10,2	10,6	8,9	11,6	13,6	14,1	13,9	14,6

grup. Wzrost ten jest poważniejszy w odniesieniu do mięsa i owoców niż produktów mlecznych, cukru, tytoniu i alkoholu.

O różnicy wartości importu i eksportu towarów rolno-spożywczych informuje tabela 16.

Z przytoczonych danych wynika, że przywóz artykułów rolno-spożywczych wzrastał systematycznie na przestrzeni ubiegłych lat dziesięciu. Jedynym krajem charakteryzującym się nadwyżką eksportu nad importem jest Holandia, jakkolwiek wartość przywozu żywności w przeliczeniu na jednego mieszkańca jest stosunkowo wysoka (tabela 17).

Uwagi końcowe

1. W warunkach dokonującego się podziału pracy w społeczeństwie współczesnym szereg zagadnień istotnych dla rolnictwa znajduje swe rozwiązanie poza jego granicami. Zaopatrzenie współczesnego gospodarstwa rolnego wymaga współdziałania wielu przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych. Niezawodnie sygnalizowane tu przemiany następowały stopniowo na przestrzeni długiego okresu, istotne natomiast nasilenie dokonujących się przeobrażeń zanotować należy w ostatnim dziesięcioleciu.

Narastającym elementom nowoczesnego przedsiębiorstwa rolnego towarzyszy wzrost towarowości gospodarstwa. Następuje proces nasilania się w gospodarstwie rolnym cech przedsiębiorstwa oraz profesjonalizacji działalności produkcyjnej rolników. Rosną wymagania w odniesieniu do formalnego wykształcenia, jakie nieodzowne jest w wykonywaniu zawodu rolnika.

2. Do najpoważniejszych przyczyn przechodzenia ludności do zajęć poza rolniczych w krajach rozwiniętych gospodarczo należałoby zaliczyć możliwość zatrudnienia poza rolnictwem, wyższe zarobki oraz lepsze warunki bytu w mieście.

Zmniejszającej się liczbie ludności rolniczej towarzyszą zmiany w jej strukturze. Wzrasta udział właścicieli gospodarstw i członków ich rodzin, maleje natomiast udział pracowników najemnych. Badania długookresowej tendencji rozwojowej w krajach Północno-Zachodniej Europy wskazują na szybsze tempo odpływu pracowników najemnych w porównaniu do całej ludności rolniczej.

Wspomnianym wyżej tendencjom towarzyszą zmiany w strukturze wieku ludności rolniczej. Do zawodów pozarolniczych przechodzą przede wszystkim ludzie młodzi. Należy przypuszczać, że wysoka średnia wieku rolników przyczyniać się będzie do pewnego obniżenia wydajności pracy i opóźnienia wkraczania postępu technicznego do gospodarstw rolnych.

Przewidywania odnośnie perspektyw kształtowania się wielkości siły roboczej w rolnictwie dostępne są tylko dla Francji. Informują one, że w perspektywie dwudziestu lat spadek absolutnej liczby ludności rolniczej stanowić będzie wyłącznie wynik starzenia się ludności, abstrahując od procesu wychodźstwa ze wsi. Podobny kierunek ewolucji przewidywać można i w pozostałych rozpatrywanych krajach.

3. W perspektywie lat najbliższych oczekiwać można w obrocie międzynarodowym badanych państw pewnego ograniczenia importu zbóż chlebowych. Równocześnie wzrosną dostawy zbóż pastewnych w związku

z przewidywanym rozszerzeniem produkcji hodowlanej. Oczekiwany jest także wzrost importu mięsa wołowego oraz owoców południowych.

Okres po drugiej wojnie światowej cechuje wyraźne dążenie poszczególnych państw do osiągnięcia jak najdalej idącej samowystarczalności. Dążenia te, jak dotychczas, były często silniejsze od wszelkich prób uzgodnionej integracji rynków. Należy jednak oczekiwać, że podjęte wysiłki, zmierzające do regionalnej integracji, wpłyną na rozmiary i kierunki międzynarodowego podziału pracy w rolnictwie.

Wydaje się, że szczegółowego rozpatrzenia wymaga sprawa sytuacji rolnictwa w państwach członkowskich Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej z próbą odpowiedzi na pytanie — w jakim stopniu kraje te stanowią sumę zamkniętych całości, a w jakim stopniu uzupełniają się wzajemnie. Tendencje protekcyjnistyczne i autarkiczne w łonie Wspólnego Rynku mogą w sposób istotny wpływać na sytuację Polski na rynku krajów Europy Zachodniej. Tę sprawę jednak rozważyć wypadnie w osobnym omówieniu.